

STANA ĐURIĆ-KLAJN, BEOGRAD

JOSIF ŠLEZINGER

Začetnik srpskog muzičkog života u XIX veku

Retko koji muzičar u svet-skoj istoriji muzike ima tako određeno začetničku, pionirsku ulogu u jednoj zemlji, u jednom narodu, kao što je imao Josif Šlezinger u Srbiji XIX veka. Jer posle viševjekovnog zatišja i posle praznine koja je nastala u srpskoj muzičkoj kulturi za vreme turske dominacije — sve je u toj oblasti iznova, iz korena započeto upravo nastojanjem, zaslugom i veoma razgranatom delatnošću Josifa Šlezingera. To je bilo u vreme prve vladavine kneza Miloša, u doba stvaranja prvih osnova za samostalnost srpske kneževine, kada se, uporedo sa začecima

kapitalističkih odnosa, radala i srpska građanska klasa i njena kultura.

Pre nego što je došao u Srbiju, životni put Josifa Šlezingera nije bio obeležen tako značajnim dostignućima kakve je potom ostvario u malenoj kneževini. Rođen je 1794. u Somboru, u skromnoj porodici kojoj je na čelu bio otac, po zanimanju kantor u sinagogi i koljič*. Pošto je stekao minimalno muzičko obrazovanje kod privatnih učitelja u rodnom gradu, mladom Josifu je muzika bila svakim danom sve draža i bliža, te se već u 16. godini čvrsto opredelio za poziv muzičara. I uprkos protivljenju oca, koji je zanat svetovnog „muzikanta” smatrao sramotom i nedostojnom profesijom,

* Čovek koji obavlja klanje živine prema ritualnim propisima.

jom, Josif se 1810. godine otiskuje iz roditeljske kuće i pridružuje se orkestarskoj kapeli Marka Rožaveldija (Rózsavölgyi). Otada u stvari započinje njegov lutalački život, koji će se smiriti i urediti tek po dolasku u Srbiju, ali koji će mu doneti znatnu muzičku praksu i iskustvo: sudelujući u raznim orkestrima širom Ugarske, Josif je naučio da svira na mnogim instrumentima (violina, klarinet, truba, rog), a isto tako je savladao osnove muzičke teorije i dirigovanja. Još više se usavršio i proširio svoj muzičarski horizont kada je od 1820. do 1829. delovao kao gradski kapelnik u Novom Sadu. U toj sredini on je imao prilike da se bliže upozna ne samo sa srpskim narodnim melodijama (od kojih je jedan deo, po njegovim zapisima, objavio Karlovčanin Emanuel Kolarović u „Letopisu Matice srpske”)¹, nego i sa opštim kulturnim stremljenjima srpskog građanstva. Drugim rečima, bio je duhovno pripremljen za prelazak u Srbiju.

Pošto je dve godine proveo kao učitelj dece Jevrema Obrenovića i osnivač i dirigent vojne kapele u Šapcu, gde se već bio tako proćuo kao muzički stručnjak da su mu slati vojnici iz drugih garnizona „na nauku muzikalnog izkustva”², njega knez Miloš poziva k sebi u službu u tadašnju srpsku prestonicu — Kragujevac.

Upravo dolaskom Šlezingerovim u Kragujevac nastaje odlučan prelom, odnosno nova etapa u istoriji srpske muzičke kulture. Dok je dotada — u skladu sa opštom duhovnom klimom u kojoj je srpsko društvo tek polagano izrastalo iz seosko-orijentalne primitive — muzička praksa bila isključivo u rukama Turaka i Cigana, dotle je po Šlezingerovu dolasku nov, evropski duh počeo postepeno zahvatati srpski muzički život. Namesto instrumenata koji su bili tipični za turske muzičke kapele (zurle, goč, tapan itd.), Šlezinger uvodi evropske (prvobitno duvačke, kako je i odgovaralo sastavu vojne muzike, a potom i gudačke), a namesto improvizovanog, „sluhističkog” programa, sastavljenog isključivo od narodnih napeva, Šlezinger izvodi ne samo svoje obrade narodnih melodija u vidu raznih potpurija, fantazija i marševa, nego i mnoga značajna savremena dela svetske muzičke literature. Njemu zahvaljujući, Kragujevac je, prvi u Srbiji, imao prilike da sluša već tridesetih godina prošlog veka sasvim nova, tek komponovana dela Belinija (Bellini), Donicetija (Donizetti) ili Alevija (Halévy).

Službeno postavljen za „kapelmajstora knjaževsko-srpske bande”, Šlezingerov rad je daleko premašivao delokrug dirigenta jednog vojnog orkestra. On je „bandiste” (članove orkestra), koji su mahom bili nepismeni ali muzikalni mladići sa sela, pre svega morao obučavati u muzičkoj pismenosti i načinu sviranja na pojedinim instrumentima; morao je zbog toga da sam sastavlja odgovarajuće vežbe i da pronalazi metode za učenje instrumenata; da piše

¹ Letopis Matice Srpske, 1828, IV; Kuhač: „Južnoslovenske narodne popevke” II, br. 711.

² T. Đorđević: „Srbija pre sto godina”, 1946, str. 66.

i svoje aranžmane tuđih kompozicija, odgovarajući sastavu i muzičkom umeću svirača; najzad, njegova dužnost je bila — a i potreba — da sam komponuje za svakojake prilike koje su se ukazivale. Njegov orkestar je svirao i na svečanostima vezanim za dvorski protokol (dočeci kneza, prijemi stranih izaslanstava, slave, balovi itd.) i u svakodnevnom životu prilikom kneževih izleta, pa i nedeljnih praznika. Najveću pak ulogu imao je Šlezinger — ne samo po učešću orkestra nego i po sopstvenim kompozicijama — u pozorištu koje je u Kragujevcu osnovao Joakim Vujić, a potom vodio Atanasije Nikolić.

Za to prvo zvanično pozorište u Srbiji Šlezinger je komponovao scensku muziku u nizu domaćih, tada izvedenih komada (Joakima Vujića, Sterije Popovića, Atanasija Nikolića), a samim tim postao je začetnik kasnije, tokom celog XIX veka pa i početkom XX veka, veoma omiljenog scenskog žanra u Srbiji, takozvanog „komada s pevanjem”. Ako bismo na te njegove kompozicije primenili savremene naše kriterijume, one svakako ne bi izlazile iz okvira prosečnog amaterizma i izvesne nedovoljne muzičke pismenosti. Međutim, ako uzmemo u obzir sa kakvim je izvođačkim ansamblom Šlezinger morao računati i za kakvu publiku je morao komponovati i sastavljati svoje programe — onda je on učinio veoma mnogo. Sa kakvim se teškoćama Šlezinger morao boriti najbolje nam pokazuje činjenica da su svirači, kao vojni obveznici, pored za njih mukotrpnog izučavanja muzičke veštine, morali raditi i druge vojničke poslove. A to je trajalo sve do 1836. godine, do trenutka kada je knez Miloš izdao naredbu da se „bandiste samo s muzikalnim izučenijem, koje mnogo truda iziskuje, zanimaju” i „da bandiste samo bandiste budu, a šnajderi i čizmari neka budu iz vojničke garde”³.

Najpozitivnija strana u Šlezingerovu delovanju jeste ta da je on doprineo da muzika postane omiljena u širokim slojevima građanstva, pa čak i neophodna potreba⁴. Štaviše, iz svedočanstava savremenika saznajemo da su njegovo muziciranje i njegove muzičke tvorevine nailazili na oduševljen prijem ne samo publike nego i savremene štampe⁵. A sa naročitom ljubavlju i simpatijama se Šlezingera sećao, čak četrdesetak godina kasnije, raniji učesnik-pevač u predstavama koje je dirigovao Šlezinger, potonji kasacioni sudija Sreten Popović⁶.

³ Drž. Arh. K. K. Vojska, 7. maj 1836, No 1738. Cit. prema Tih. Dordević: „Iz Srbije kneza Miloša”, 1922.

⁴ Muzika je u tolikoj meri bila utkana u pozorišne predstave, da, kada se jednom prilikom izvodio Vujićev komad „Kreštalica” bez muzike, knez Miloš se digao i napustio predstavu, a sledeći njegov primer, i ostali građani su napustili dvoranu. (Joakim Vujić: „Tužba knjižestva serbskago”).

⁵ Srbske novine, 1834, br. 42; Novine srbske, 1840, br. 47.

⁶ Sreten Popović: „Putovanje po novoj Srbiji”, Beograd 1950, str. 195—197.

No Šlezingera nije mimoišla ni pažnja stranaca koji su boravili u našoj sredini. Tako se Johan Štraus (Johann Strauss), bora-veći u Novom Sadu, zainteresovao za njegove kompozicije i poneo ih sobom u Beč⁷. A poznati francuski geolog, lekar i putopisac Ami Bue (Boué) u svome obirnom i značajnom delu „La Turquie d'Europe” (Pariz, 1840, tom II) Šlezingeru posvećuje ove zanimljive redove, karakteristične po tačnom uočavanju prilika:

„Srpski knez održava u svojoj vojsci samo jednu vojnu muziku pod upravom Gospodina Šlezingera, Jevrejina poreklom iz Šleske (sic!). Uvek ima na okupu 60—70 muzičara, ali to nisu profesionalni muzičari nego većinom mladi Srbi koje Šlezinger muzički vaspitava. Štaviše, često se događa da mu knez uzima najbolje ljude da bi ih izolovano plasirao u druge trupe u cilju širenja i negovanja ukusa u narodu za pravu muziku. Uostalom, Gospodin Šlezinger je dobar dirigent, on mnogo pažnje poklanja svojim ljudima i stara se o tome da budu uvek pristojno odeveni; zbog toga ima reputaciju da je vrlo strog. On ima pravo da primeni i do 50 batina. Kažu da bi njegov orkestar mogao biti i bolji da ga turski ukus i naklonost bivšeg kneza prema velikom bubnju nisu ranije primoravali da dosta često primenjuje ovaj bučni instrument”.⁸

Kao pionir na muzičkom polju u Srbiji, Šlezinger je sa ne-sebičnom ljubavlju pomogao i izlazio u susret svakom mladem muzičaru koji mu se obratio za pomoć. Otuda, zahvaljujući Šlezingerovoj saradnji, nastaju poneke pesme Nikole Đurkovića („Ustaj, ustaj, Srbine”); on pomaže Alojzu Kalauzu u pronalaženju srpskih narodnih melodija; kolegijalno izlazi u susret hrvatskom kompozitoru Vatroslavu Lisinskom prilikom njegova boravka u Beogradu, i najzad veoma tesno, drugarski sarađuje sa hrvatskim folkloristom i muzičkim piscem Franjom Kuhačom, koji mu se odužio ne samo toplo (pa čak i veoma subjektivno) napisanom biografijom⁹ nego i time što je, posle Šlezingerove smrti, prikupio — koliko ih je još mogao naći — njegove kompozicije, prepisao ih i predao na čuvanje Srpskom učenom društvu.

Ako smo dovde pominjali Šlezingeru u okviru njegove veoma zaslužne muzičke delatnosti, ne možemo ne spomenuti da on, kao vojno lice (po činu je bio kapetan), nije ostao pošteđen od posledica političkih previranja koja su tako karakteristična za nemirnu istoriju Srbije u XIX veku. Iskusio je loše i dobre strane promena vladara i dinastija (u službi je bio za vreme obeju vladavina Miloša i Mihaila Obrenovića, kao i kneza Aleksandra Karađorđevića), ali je na svojim leđima najbolnije osetio 1839. godine posledice

⁷ Čurčin, „Kotzebue im Serbokroatischen”, Archiv für slavische Philologie, 1909, Bd. 30, 4.

⁸ Pod „bivšim knezom” podrazumeva se knez Miloš, jer u vreme kada je Boué boravio u Kragujevcu, bio je na vladi knez Mihailo.

⁹ Fr. Š. Kuhač „Josip Šlezinger”, preštampano iz „Vienca”, Zagreb 1897.

pobune vojske protiv Saveta, pobune koju je Toma Vučić Perišić kod sela Trešnje krvavo ugušio. O tome, kao i o nepravdi nanesenoj Šlezingeru, najuverljivije nam svedoči jedno njegovo pismo upućeno knezu Mihailu.¹⁰ Pošto je dosada neobjavljeno, a sadrži i zanimljive podatke o prilikama i odnosima u tadašnjim vladajućim krugovima, donosimo ga u celini:

„Njegovoj Svetlosti Milostivjejšemu
Gospodaru i Knjazu Srbskom
Muširu Otomanske Porte
Mihailu Obrenoviću
Svepokorneiše Prošenije
Jozefa Šlezingera
Kapelmaistora K. S. Garnizone Bande.

Vaša Svetlost,
Milostivejši gospodaru!

Navršilo se već puni deset godina dana, od kako sam ja svepokorneiše dolupodpisani u Srbiju koraćio, gdi sam kao što je i predpostavljeno mi Nadležateljstvu, a i samoj Vašoj Svetlosti dovoljno poznato, u svojstvu Kapelmaistora Srbsku neuku mladež, u struci muzikalnoj obučavao, i sotim naj-mogućnije usluge otečestvu Srbskom sa znanjem moga Hudožestva ukazao, pored čega još učinivše primetiti neizostavljam, da sam za protekli deset Godina: 84 Bandista, 13 Kafaljerski Trumbatera i 26 Egerski Signala izučio, i među nji takovi voeni poredak i složenije zaveo, da su se blagonadežni učenici moji, pri svakom opitnom, a i javnom postrojeniju, svagda torže-stveno, kako u voenoj Organizaciji, tako i po Časti Hudožestva njđovog otlič-no pokazivali; kakogod što sam s Dozvoljenijem više vlasti, međutim vreme-nom i neka Ekonomičeska postrojenja pomeđ poverenim mi ljudstvom zaveo; Koim sam u nabavljenju razni potrebitosti za okrote Bandista i Mu-zikalni propisa (Note), i samom Praviteljstvu na olakšanje troškova služio: i premda je meni za Note koje su moja Sobstvenost bile, od strane Pravi-teljstva, po dozvoljeniju G. Avrama Petronijevića i G. Đoke Protića, obe-ćano, da će mi se priznati i platiti, zaoto opet do danas za iste ni jedne pare primio nisam.

No pri svoj tolikoj prema Srbskom otečestvu osvedočenoj ohoti mojoj, točnom odpravljanju predstojavši mi Dužnosti, i svagda neporočnom pove-deniju, podvrgala me je sudbina prošle 1839. god. u maju izkušeniju, kad sam s pobuniteljima se Soldatima i Bandistima, neznajući na što se ide, pristati morao, pa prispevši tako na Trešnju, onde tek grozeću mi opasnost uvidio, i tim povodom bez ikakvog nadležnog i Sudejskog ispita izprebijan, po tome uhapšen, no najposle po četirimesečnom zatvoru, počem se ništa protivu mene nije dokazati moglo, oslobođen bio.

Ovo stradanje koliko je pogubna i nesnosna Sledstva za moje zdravlje sobom donelo, u toliko je dvojinom za Obstoateljstvo moje familije, štetno, u najnepriličnije stanje prouzrokovalo, počem sam međutim vremenom, pre-mešten s kućištem i u apsu ležeći preko mere zadužiti se morao.

Istina je, da sam ja, posle navedenog izkušnja, i počem je Kuća moja, skupno s postojavšom Kancelarijom mojom, poremećena, pokućstvo od časti razpoklanjano, i razneto i najposle pod pečatom stojavši oslobođeno, ipak u istu službu pozvan bio, gdi i danas još predstojeće mi Dužnosti odpravljam; no zaista sam odoto doba i primetno ukraćenije počuvstvovati mogao, po-čem sam ponajpre u Kragujevcu s 460 Talira i potrebnim mi Deputatom, ja ovde, u Beogradu, gdi osvedočena veća skupoća postoji, s 400 Talira godišnje

¹⁰ Arhiv N. R. Srbije, Ministarstvo Inostranih Dela, V.-f. IV, r. 15 — 1840. godina.

plate, i bez ikakvog Deputata naplaćen, sledovateljno na mesto povišenja, na protiv ukraćeno mi je i za 60 Talira; kakogod što mi je i za 5 meseci, dok sam u zatvoru bio, pripadajući mi od 1. maja do 30. septembra u 1839. god. Plaća ukraćena.

Da bi se pak zaoto vreme učinjeni Dugova osloboditi mogao, učtivejše obraćam se Vašoj Svetlosti, svepokorneiše moleći, da bi, imajući milostivejše prizrenije, na moje dosad Otečestvu Srbskom ukazane usluge, a i u 1839. God. nevino stradanje moje, velikodušno odobriti blagovolela, da mi se kako 5 meseca ukraćena plata, tako i za predpomenute Muzikalne prepise (Note), koliko sam do danas izdao, sprovedljivo od strane Praviteljstva naplati.

Očekujući Milostivejše udovletvorenije, s istinitim strahopočitanijem prebivam

26. marta 1840
u Beogradu

Vaše Svetlosti
Milostivejšeg Gospodara
Svepokorneiši
Jos. Šlezinger
Kapelmaistor

Kao što se iz samog pisma vidi, Šlezinger je tada bio reaktiviran i preseljen u Beograd i njegova dalja aktivnost — sve do penzionisanja, 1863. godine — vezana je za ovaj grad. Tu je on i dalje učestvovao u kulturnom životu grada, priređujući koncerte, nastupajući kao dirigent u predstavama „Teatra na Ćumruku”, u kome su se izvodili i komadi s njegovom muzikom („Židanje Ravanice”, „Ženidba cara Dušana”, „Kraljević Marko i Arapin”) i učestvujući opet u svima zvaničnim svečanostima sa svojom „voenom bandom”. Tu je, prema Kuhačevom kazivanju, bio i starešina jevrejske opštine „te je ne samo rečima budio nego i svojim primjerom prednjačio da Židovi uzljube Srbiju kao pravu svoju domovinu”.¹¹ Tu je, najzad, 1870. godine sklopio svoje umorne oči. Kao nagradu za svoj dugogodišnji trud imao je — takvu popularnost da je njegovo prezime postalo sinonim za muzičara, za dirigenta odnosno kapelmajstora: još zadugo po njegovoj smrti kapelmajstori su se u Srbiji nazivali „šlezingerima”...¹²

¹¹ Kuhač, op. cit., str. 60.

¹² S. Popović, op. cit. str. 196.